ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

УДК 904:739”652”(497.11)
739”652”(37)
DOI https://doi.org/10.18485/znms_arh.2025.27.1.10
Примљено: 10. април 2025.
Прихваћено: 10. мај 2025.
e-mail: s.lekic@narodnimuzej.rs

Синиша М. ЛЕКИЋ
Народни музеј Србије – Археолошки музеј Ђердапа, Кладово

TESTUDO: ЈЕДНА ЕМАЈЛИРАНА ФИБУЛА СА ЛОКАЛИТЕТА ДИЈАНА

Апстракт: Приликом ископавања римског утврђења Дијана (Карагаш), у оквиру југозападног комплекса, изграђеног на месту првобитне јужне капије из I века н. е., а у слоју који се према осталим налазима оквирно датује у II век, нађен је 1989. године добро очуван примерак емајлиране фибуле са заобљеним луком, на чијој глави и стопи се налазе реалистички моделоване протоме неког гмизавца, вероватно корњаче, по једна на сваком крају. У питању је добро познат тип који се у немачкој литератури назива gleichseitige Fibeln, тј. једнакострана фибула, чиме се наглашава њена симетричност. Иако се идентичне емајлиране фибуле ретко срећу, не рачунајући оне које су пронађене у пару, фибула из Дијане има многе аналогије. Међутим, циљ овог рада није само да их евидентира него и да укаже на питање коме је могла да припада, као и на значење или симболику коју је представа корњаче у то време имала.

Кључне речи: фибула, емајл, корњача, римски период, Дијана, *cohors V Gallorum*

На подручју Ђердапа бораве две врсте корњача – барска *(Emys orbicularis)* и шумска *(Testudo hermanni)*. Прва у природи може да поживи до 40 година, а друга и дуже, што је, истина, неупоредиво мање у односу на њихове морске рођаке, али је сасвим довољно да се потврди пословична дуговечност ових гмизаваца (Црнобрња-Исаиловић, Милојковић и Мацура 2015: 70–75).

Међутим, ако је судити на основу различитих представа на фибулама, осим поменуте две, у време Римског царства била је позната и једна декоративна „врста“ корњаче, са две симетрично постављене главе на крајевима, чије је „присуство“ потврђено од Британије и Галије, где јој се вероватно и налазила „постојбина“, па све до северне обале Црног мора и Дура Еуропоса у данашњој Сирији (Caillet 1997: 52–53). Јавља се и на дунавском лимесу, о чему сведочи и примерак емајлиране фибуле пронађен на локалитету Дијана код Карагаша 1989. године (сл. 1а–г, 2а).

Сл. 1 Дијана, емајлирана фибула у облику корњаче:
а) горња страна, б) једна од глава, в) бочна страна, г) доња страна
(документација Археолошког музеја Ђердапа)

Fig. 1 *Diana*, Enamelled fibula in the shape of a turtle:
а) upper side, б) one of the heads, в) lateral side, г) lower side
(Documentation of the Archaeological Museum of Đerdap)

У сталној поставци Археолошког музеја Ђердапа она је изложена с другим накитом и разноврсним украсним предметима, а не заједно са осталим римским фибулама и копчама, чиме је њена естетска вредност стављена испред употребне, док је интерпретација у потпуности изостављена. Полазећи од претпоставке да је изложба „акт тумачења, а не привлачно аранжирање вредних артефаката и типолошких серија“ и да би требало да „укључује не само објекте већ и њихов контекст и значења“ (Cvjetićanin 2015: 579–580), првенствени циљ рада није толико да обради и класификује колико да понуди шире тумачење за један, из перспективе посетилаца Музеја, необичан предмет.

УСЛОВИ НАЛАЗА

Према дневнику археолошких ископавања из 1989. године, обављених под руководством Владимира и Јелене Кондић,[1] „фибула-корњача“ (Ц 76–1989) је пронађена 14. јула на локалитету Дијана, у сонди 64, у нивоу основе VIII, у слоју који се налази непосредно изнад остатака првобитне јужне капије утврђења, означене

1 Документација Народног музеја Србије, дневник ископавања локалитета Diana – Караташ 1989. године.

као основа IX. Хронолошки је опредељена у I век н. е., што је у складу не само с њеним карактеристикама него и са осталим налазима, пре свега с дачким посудама из II века и с раном римском керамиком у виду неколико фрагмената јужногалске тера сигилате и квалитетне имитације тера нигре.[2] Осим тога, два дана раније, испод основе VII, откривен је и комад бронзаног новца цара Домицијана (Ц 47–1989), који подржава наведено датовање.[3]

Ова ливена фибула, дужине 53 mm, ширине 22 mm и висине 21 mm, иначе је добро очувана и комплетна, а израђена је од легуре бакра, односно бронзе, како се у теренској документацији наводи.[4] На оба краја завршава се реалистички моделованим главама рептила, највероватније корњаче, са јасно назначеним крљуштима, носом, устима и уметнутим тамноплавим, готово црним стакластим очима. Својом ширином и заобљеношћу, лук наликује оклопу корњаче и подељен је у неколико сегмената: (1) на врху је правоугаона плочица с декорацијом од црвеног емајла, коју чине два реда од по четири назупчена троугла налик листовима, која су међусобно раздвојена назупченом линијом; (2) с обе стране, непосредно испод плочице, налазе се поља украшена са по 10 вертикалних паралелних пруга, исте тамноплаве боје као и очи животиње, док су испод њих (3) сегменти састављени од пластично моделоване таласасте линије, постављене између две траке које подражавају спирални навој жице. Висећи шарнир смештен је на споју лука и једне протоме, док је троугласти држач игле постављен на супротној страни, испод друге главе корњаче.

Типологија

На основу претходног описа може да се закључи да је једна од најуочљивијих карактеристика фибуле из Дијане њена симетричност, односно чињеница да се и глава и стопа истоветно завршавају, што је типолошки сврстава у Екснерову групу II (Exner 1941: 88, Taf. 10.1), у Рихин тип 7.16 (Riha 1979: 191–194, T. 62. 1627–1639) и Ван Бухемов тип 28 (Van Buchem 1941: 13, 31, 114–115, Pl. XV 1–18) истостраних фибула (нем. gleichseitige Fibeln, хол. gelijkzijdige fibulae) или, према С. Петковић, у тип 12, варијанту Б, „са главом и стопом пластично обликованим у виду симетричних протома рептила“ (Petković 2010: 72–73).

Међутим, чини се да су у нашем случају подједнако важни и приказана животиња и симетричност предмета, па је можда најприкладнија класификација М. Фежера, по којој су се све представе гмизаваца нашле у оквиру типа 26. Он га дефинише као „фибуле једноставног или сложеног геометријског облика, симетричне или не, често са стопом у виду главе рептила“. Међу њима проналазимо и две варијанте такозваних фибула у облику корњаче (фр. fibules en tortue): а) *симетричне* (тип 26ц1а), са слободно висећим шарниром у виду две избушене и наспрамно постављене плочице, између којих је била уметнута глава игле,

2 У питању су керамичке целине Б79–81/92, које припадају I–I/II веку (податак добијен љубазношћу Т. Цвјетићанин).

3 Документација Народног музеја Србије, дневник ископавања локалитета Diana – Карагаш 1989. године, стр. 39, 45.

4 Анализа материјала од кога је фибула израђена није извршена.

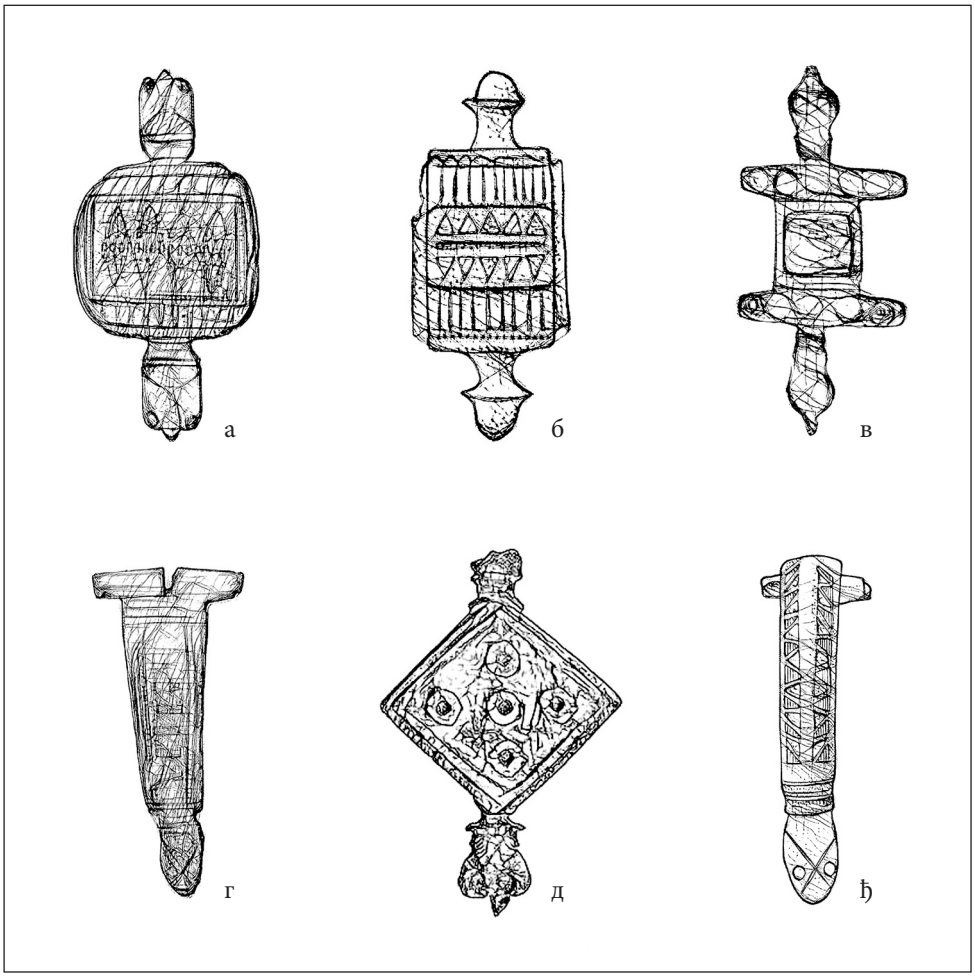

Сл. 2 Различите варијанте емајлираних фибула у облику корњача и змија: а) Дијана, б) Ла Вилас код Везона, в) Рам (Ледерата), г) Ушће код Обреновца, д) Доњи град (Београд), ђ) Лансlевилар (Lanslevillard) (цртежи: С. Лекић)

Fig. 2 Different variations of enamelled *fibulae* in the shape of turtles and snakes: а) *Diana*, б) La Villasse, near Vaison, в) Ram (*Lederata*), г) Ušće, near Obrenovac, д) Lower Town (Belgrade), ђ) Lanslevillard (drawings: S. Lekić)

и са заобљеним правоугаоним луком, на чијем врху се налази четвртаста плоча, док се крајеви завршавају у облику профилисаног проширења[5] или протома гмизавца, и б) *несиметричне* (тип 26ц1б), које имају исте карактеристике, изузев што се на једном крају, уместо друге протоме, налази шарнир смештен у ваљкасту главу (Feugère 1985: 357).

Иако фибула из Дијане несумњиво спада у тип 26ц1а (сл. 2а, 2б), а својом композицијом и распоредом орнамената се суштински не разликује од пример-

5 Сматра се да и ова проширења представљају шематизоване главе животиња (Petković 2010: 74).

ка са налазишта Ла Вилас код Везона (La Villasse, Vaison-la-Romaine), који Фежер наводи у свом раду (Feugère 1985: pl. 150, fig. 1886), нити од сличне фибуле с непознатог локалитета у Срему, из фонда Музеја града Београда (Крунић и Игњатовић 2022: 307, сл. 2.2, 308, 321), изузев што их квалитетом израде свакако надмашује, неке од њених најважнијих карактеристика деле и други типови.

У Збирци римског царског периода Народног музеја Србије налази се, рецимо, један примерак Фежеровог типа 26ц2 (сл. 2в), који је пронађен у Раму (Ледерата). У питању је симетрична фибула са вишеструко рашчлањеним луком, на коме је, између два издужена, попречно постављена сегмента с декорацијом у виду пет удубљених кругова, смештен плочаст квадратни део с траговима зеленог и црвеномрког емајла (Ратковић 2023: 56, 134, кат. 192). Фибула се на оба краја завршава главом корњаче, а када се посматра у целини, наслућује се намера занатлије да обликом лука представи и оклоп и екстремитете животиње.

Постоје и други примери на основу којих се стиче утисак да су мајстори у неким случајевима користили протоме гмизаваца не само као део декорације фибула већ су заправо покушавали да прикажу комплетну животињу. Сличност између оклопа корњаче и форме лука присутна је и када је он у потпуности геометријског облика, што се види и на примерку с локалитета Плантаже у селу Ушћу код Обреновца, који потиче вероватно из друге половине II века н. е. (сл. 2г). Лук је на њему у облику ромба, с декорацијом у виду пет пластичних кружића (Bojović 1983: 63–64, 136, kat. 270, T. XXVIII, 270; Крунић и Игњатовић 2022: 309, сл. 3.3, 311, 322).

Осим корњача, на фибулама могу да се препознају и представе других гмизаваца, пре свега змија, при чему су поједини детаљи прилагођавани њиховом изгледу у природи. На примерку који је пронађен у Доњем граду у Београду (сл. 2д), а спада у Фежеров асиметрични тип 26б3, с једном протомом изнад троугаоног држача игле и шарниром смештеним у ваљкасту главу на супротној страни, на нешто издуженијој глави животиње приказане су очи и назначена је крљушт, као и код корњаче из Дијане, али је лук ужи и украшен низом правоугаоних поља испуњених емајлом (Bojović 1983: 63, 136, kat. 268, T. XXVIII, 268; Крунић и Игњатовић 2022: 306, сл. 1, 320–321).

Уколико је у претходном примеру и постојала недоумица, Фежеров тип 26б5 (сл. 2ђ) свакако представља тело целе змије, с његовим витким луком и шаром од низа емајлираних троуглова, на чијем једном крају се такође налази глава рептила, док је на супротном шарнир (Feugère 1985: 360, pl. 150, fig. 1884).

Хронолошки оквир

Једини податак из античких извора о техници емајлирања потиче од Филострата Старијег (189–230), који у свом делу *Imagines* (*Εἰκόνες* I, 28) најпре приповеда о некој „ловачкој дружини чији су коњи имали сребрне узде, те разнобојне и златне украсе“, па затим каже и следеће:

„Ове боје варвари који живе поред Океана добијају преливајући пигмент преко ужарене бронзе, са којом се он сједини, стврдне као камен и тако се сачува оно што је њиме насликано“ (Philostratus the Elder 1931: 108–109).

Сва остала сазнања заснована су на археолошким истраживањима која су, између осталог, показала да су Келти познавали емајл још у периоду пре римских освајања.

Током ископавања која су крајем XIX века вршена на локалитету Мон Бовре (Mont Beuvray) у централној Француској, где се налазила престоница галских Едуа, откривена је занатска четврт у којој су евидентирани трагови емајла на недовршеним и одбаченим предметима, што недвосмислено указује на то да је он коришћен још у латенско доба (Butcher 1976: 49–50). У том смислу је посебно значајна техника champlevé, којом су емајлирани троугласти орнаменти и линија на плочици фибуле из Дијане, јер су њу користили и Скордисци на нашим просторима, о чему сведоче и две фибуле из II века пре н. е., које су пронађене код Бољеваца у Срему (Popović 2002: 352–353, 360, pl. II, fig. 7, 361, pl. III, fig. 1–2) и на локалитету Каципуп у близини Прешева (Булатовић 2000: 327, 333, Т. II, сл. 2).[6] Обе имају правоугаоне плочице између два јајаста проширења на нози, украшене с два наспрамна реда од по три плитка троугласта удубљења испуњена емајлом, за разлику од четири на корњачи из Дијане, али се чини мало вероватним да су радионице наставиле с радом на нашем подручју и у римско доба (Крунић и Игњатовић 2022: 304).

Питање где су се уопште налазили центри за производњу емајла у Британији, Галији, рајнској области и Панонији још увек је отворено, а покушај да се бар један од њих лоцира у Норнуру (Nornour) на острвима Сили је одбачен (Butcher 1976: 50; Крунић и Игњатовић 2022: 304–305). Међутим, данас се већина стручњака слаже да у Галији традиција израде емајла никада није потпуно напуштена и да постоји континуитет између предримске епохе и Трајановог времена (Riha 1979: 29). О томе, на свој начин, говори и тип 26ц1а, чији је најстарији примерак, из треће четвртине I века н. е., пронађен у Аугсту *(Augusta Raurica)*, док из Сен Марсела (Saint-Marcel, Indre) потиче један налаз с краја I века. Иако се, према Фежеровом мишљењу, чини извесним да се у Галији није производио након Флавијеваца, он се појављује на многим локалитетима и у млађим слојевима, из II и III века (Feugère 1985: 364).

Ако пођемо од претпоставке која, подразумева се, не мора нужно да буде и тачна, да је корњача из Дијане производ галских радионица из I века,[7] следећа питања за која је потребно наћи одговор јесу на који начин је она доспела на дунавски лимес и, што је још важније, када је остала без власника и престала да се употребљава.

ПУТОВАЊЕ ЈЕДНЕ КОРЊАЧЕ

Као што нас опомиње басна *Зец и корњача*, која је иначе била добро позната и старим Римљанима, никада не треба потцењивати брзину ових гмизаваца и њихову способност да превале велику раздаљину (Perry 1965: 465). Испоставило се

6 Целе или фрагментоване фибуле овог типа проналажене су и низводно од Београда, све до Оршаве у Ђердапској клисури (Popović 2002: 352–353).

7 Налази из Аугста сугеришу да је производња можда трајала нешто дуже, али да се свакако окончала почетком II века (Caillet 1997: 53).

да исто важи и за бронзане фибуле са симетрично постављеним протомама корњаче, које су археолози проналазили широм територије Римског царства. Нажалост, о томе шта им се све дешавало на путовањима и колико су она трајала можемо само да нагађамо.

С обзиром на то да се изградња најстаријег војног логора на Караташу (Ia) доводи у везу са доласком првих римских војних формација на Дунав, који је био подстакнут претњама Дачана почетком I века н. е. (Kondić 1996: 86), наша фибула је могла да стигне до Дијане у неком тренутку почев од треће четвртине истог века, када је, према Фежеру, и почела њена производња у једној од неидентификованих радионица, па надаље. Ако желимо да кажемо било шта о њеном власнику, животу или значењу, неопходно је да узмемо у обзир више различитих и најчешће опречних могућности.

Војничка фибула

Дијана је служила као аугзилијарни логор, па ако је фибула израђена у некој од галских радионица, сасвим је разумно претпоставити да је и њен власник имао исто порекло. И заиста, на војничкој дипломи из Талијате[8] помињу се III, IV, V и VII галска кохорта (Вучковић-Тодоровић 1968: 25–26). Оне су с Рајне дошле истовремено с легијама *I Italica* и *IV Alauda*, по завршетку грађанског рата 69. године, изузев кохорте *III Gallorum*, која је пребачена на Дунав нешто касније, 74–75, заједно с кохортом *V Hispanorum* и алом *I Claudia Nova* (Mirković 1968: 33–34).

Од наведених јединица, за нас је посебно значајна кохорта *V Gallorum*.[9] На Дијани је 1988. године, и то у истој сонди 64 као и емајлирана фибула с корњачом, пронађена база споменика непознатом божанству, коју је поставио Аурелије Гајан, центурион те кохорте,[10] вероватно током владавине Каракале или Елагабала (Kondić 1994: 74–75, fig. 2; Matei-Popescu and Ţentea 2018: 58).[11]

Међутим, у погледу састава појединих јединица неопходно је бити опрезан јер су оне, од Августа па надаље, све више губиле везу с матичним подручјем, попуњавајући своје редове војницима различитог порекла, да би на крају преостао само првобитан етнички назив (Saddington 1975: 191). О томе сведоче и епиграфски споменици на основу којих се, на пример, види да је један члан келтског племена Боја из Панонније регрутован око 89. године у кохорту *I Cretum sagittariorum*, која је била присутна у Горњој Мезији током I и II века (Matei-Popescu and Ţentea 2018: 49–51). С друге стране, иако не знамо са сигурношћу ко су били припадници V галске кохорте, на могуће галско порекло власника фибуле указује и чињеница да су на Караташу пронађене и централногалске глеђосане посуде, попут

8 Из сталне поставке Археолошког музеја Ђердапа, инв. 790.

9 Могуће је да су постојале најмање три кохорте истог назива *V Gallorum*: прва се помиње у дипломама из времена Трајана, али је 122. пребачена у Британију; у Мезији је након тога била присутна *V Gallorum (et Pannoniorum)*, а у Дакији *V Gallorum Dacica* (Matei-Popescu and Ţentea 2018: 56–58, 82).

10 Из сталне поставке Археолошког музеја Ђердапа, инв. 106.

11 Осим тога, у Текији *(Transdierna)* је пронађена и једна бронзана мерица на којој се такође налази име овог одреда (Matei-Popescu and Ţentea 2018: 58; Mirković 2015: 80–81).

урне[12] сферичне форме, с флоралном декорацијом (Цвјетићанин 2001: 16, 168–69), и јужногалска рељефно украшена тера сигилата из I века н. е. (Bjelajac 1990: 12–22; Kondić i Cvjetićanin 1991: 61).

Женска фибула

С обзиром на то да емајлиране фибуле нису биле резервисане искључиво за мушкарце, него су их носиле и жене,[13] ни могућност да је корњача имала власницу не сме у потпуности да се искључи (Caillet 1997: 55). Наиме, жене су вероватно биле присутне у војним логорима и пре него што је Септимије Север 197. године укинуо забрану ступања у брак за војнике (Цвјетићанин 2022: 155), о чему сведочи и мањи број предмета с краја I и из II века, док из каснијих периода потиче више налаза који се у Дијани могу довести у везу с њима, почев од мноштва коштаних игала, преко различитог накита па све до неколико оловних оквира минијатурних огледала, од којих је свакако најзанимљивији примерак с натписом VTERE FELIX BENE,[14] „да се са срећом користи", из III века (Косановић 2014: 219, 226).

Предмет трговине

Малобројност емајлираних фибула на подручју Србије[15] указује не само на одсуство центара за њихову производњу већ наводи и на помисао да су можда на лимес стигле као приватна својина војника или неке друге особе, а не као предмет трговине. Иста дилема постоји и када су у питању производи попут централногалских глеђосаних посуда, које су такође свој пут до Дијане могле да пронађу кроз низ индивидуалних трансакција, а не као трговачка роба (Цвјетићанин 2001: 59–60). У том смислу није наодмет имати у виду да се и налази фибула Фежеровог типа 26ц1а у Азији, попут примерка из Кахраманмараша (римска *Germanicia Caesarea*) у данашњој југоисточној Турској, тумаче првенствено кретањем трупа (Laflı and Buora 2018: 398). С друге стране, појава већег броја симетричних фибула на подручју северне обале Црног мора,[16] заједно с другом престижном робом римског порекла, свакако је имала сложеније узроке. Могуће је да су ту, као манифестација римских статусних симбола, фибуле играле и већу улогу у трговини (Крунић и Игњатовић 2022: 305; Hellström 2018: 165).

12 Из сталне поставке Археолошког музеја Ђердапа, инв. 173.

13 Жене су носиле једну или више фибула. На надгробном споменику из Сече Реке код Ужичке Пожеге види се, на пример, да је одећа била придржавана с две ленгерасте фибуле, по једном на сваком рамену (Поповић 2022: 204, сл. 2, 205). На основу таквих представа може да се претпостави и да су емајлиране фибуле Фежеровог типа 26ц1а, пронађене у пару, попут примерака из Метрополитен музеја, вероватно припадале женама (Caillet 1997: 52–53, 55).

14 Из сталне поставке Археолошког музеја Ђердапа, инв. 326.

15 С. Петковић у својој књизи *Римске фибуле у Србији од I до V века н.е.* наводи 74 фибуле на којима је примењена техника емајлирања (Petković 2010: kat. 76, 255–278, 536, 610, 621, 914–919, 922, 924–926, 935–945, 948, 956, 959, 1000, 1017, 1022–1029, 1032–1033, 1067, 1078, 1080–1081, 1083, 1088–1089, 1091, 1095, 1100). Чак и када би се додали непубликовани примерци, тај број вероватно не би био много већи.

16 Међу њима је најчешћа варијанта с плочицом у облику ромба на луку, као код раније поменутог примерка с локалитета Плантажа–Ушће код Обреновца (Hellström 2018: 113–114; Taf. 62–63).

Епилог

Приповест о корњачи се не завршава у II или III веку н. е. јер је готово непромењена успела да надживи Западно римско царство и постане једно од малобројних сведочанстава остроготске окупације приобалног појаса Сардиније 551–552. године. Сребрна фибула која је откривена у близини Сасарија (Sassari), истина, није рад галских радионица већ готских мајстора (Rovina 2017: 420, 421, fig. 16.3), али се у потпуности уклапа у Фежеров тип 26ц1а, иако јој недостају носач игле и једна од протома. На реалистички приказаној глави видимо два, сада празна лежишта за очи, на врху широког и заобљеног лука правоугаону плочицу декорисану с два реда емајлираних квадрата уместо некадашњих троуглова, а на споју главе и лука је висећи шарнир са иглом. Све су то елементи који се у већој или мањој мери поклапају с карактеристикама фибуле из Дијане, па се поставља питање да ли је овде реч о моди која је опстала готово пола миленијума или је корњача можда представљала и нешто више.

УКРАС ИЛИ СИМБОЛ?

Иако са сигурношћу не знамо ништа о власнику или власници фибуле, па самим тим ни да ли је коришћена искључиво због њене допадљивости или је поседовала и неко посебно значење, за савременике је корњача свакако била симбол који је, пре свега, довођен у везу с грчким богом Хермесом, односно римским Меркуром. Наиме, према предању, Хермес је од корњачиног оклопа начинио лиру, због чега је та животиња била један од његових атрибута и на многим споменицима из римског периода (Toynbee 1973: 221).[17] О томе сведочи и бронзана статуета Меркура пронађена у Текији (сл. 3а, 3б), која се иконографски и квалитетом израде не разликује од сличног примерка из Дијане[18] (Кондић 1996б), изузев што преко леве руке нема пребачену хламиду, већ у њој држи корњачу (Gavrilović 2014: 72).

Осим тога, пре Другог светског рата, на локалитету Равна (*Timacum Minus*) откривен је и постамент мањег споменика, ширине 25 cm, на коме су од божанства сачувана само стопала, поред којих се, с једне стране, види део стабла дрвета, а с друге корњача (Вулић 1941–1948: 94, бр. 205), што нас подсећа на опис храма Хермеса Акакезија у Мегалополису, од кога још у Паусанијино време „није остало ништа осим једне корњаче израђене у камену" (Pauzanija 1989: 406). Дакле, у оба случаја је ова животиња доказала своју пословичну дуговечност, надживевши и самог бога који ју је према миту убио.

Међутим, када је реч о распрострањености Меркуровог култа, треба имати у виду да ово божанство није било само заштитник трговине већ су се с њим, као доносиоцем среће и благостања *(felicitas imperii)*, поистовећивали и цареви почев од Августа, који је волео да се представља као *Novus Mercurius*, и његових

17 Хермеса и корњачу повезује и езоповска прича о девојци Хелони, која се није одазвала позиву да присуствује Зевсовом и Херином венчању јер није желела да напусти свој дом. Хермес ју је због тога бацио, заједно с кућом, у реку, где се преобразила у ову животињу (Bell 1991: 118).

18 Из сталне поставке Археолошког музеја Ђердапа, инв. 779.

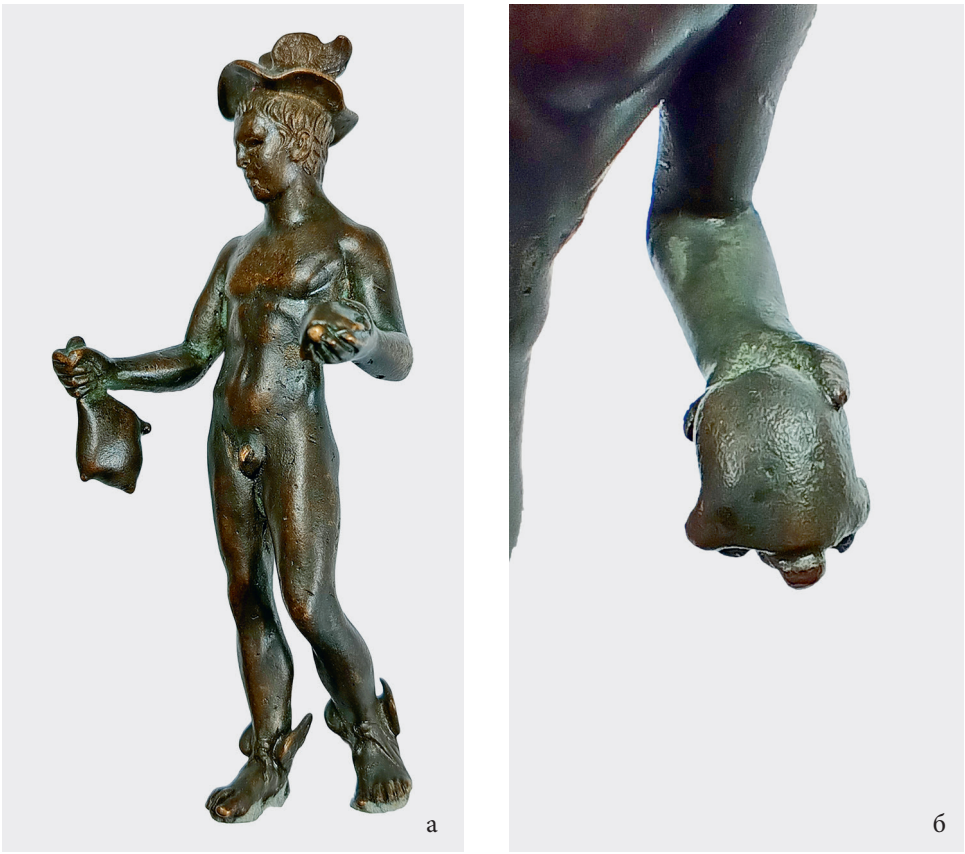

Сл. 3 а) Бронзана статуета Меркура из Текије; б) детаљ: корњача у левој руци божанства (документација Археолошког музеја Ђердапа)

Fig. 3 а) Bronze statuette of Mercury from Tekija; б) detail: a turtle in the left hand of the deity (Documentation of the Archaeological Museum of Đerdap)

непосредних наследника из јулијевско-клаудијевске династије,[19] а закључно с Флавијевцима, Трајаном и Марком Аурелијем (Кондић 1996б: 154–155).

Подразумева се да је симболика корњаче, као и њена веза с Меркуром, али и с другим божанствима, свакако била далеко богатија од онога што знамо на основу преживелих историјских извора и сачуваних споменика. На подручју Британије, Галије и Панонније, одакле и потиче највећи број емајлираних фибула, домаћа божанства не само што су повезивана с римским, попут Луга, за кога се сматра да представља галског Меркура и о коме приповеда Јулије Цезар (MacKillop 1998: 270; Цезар 1980: 142), или Цисонија у истој улози, већ су касније заједно с њима интегрисана у култове оријенталног порекла. На једној мермерној статуети пронађеној у Волбрук митреуму (Walbrook Mithraeum) у Лондону

19 Поменута статуета Меркура из Дијане, према мишљењу Ј. Кондић, могла би да представља портрет цара Калигуле (Кондић 1996б: 159).

приказан је, на пример, Меркур у седећем положају, у друштву овна и корњаче, док на вотивном жртвенику из Птуја видимо заједно атрибуте Меркура, петла и корњачу, и Митрине симболе, фригијску капу, гаврана и бодеж (Walters 1974: 118–119).

Премда о самој корњачи Римљани нису имали похвално мишљење – Сенека је сврстава у најодвратнија и најтромија створења – она није служила искључиво за израду музичких инструмената или као назив за војну формацију (Toynbee 1973: 222). Њен оклоп је употребљаван и за декорацију зидова, па чак и као кадица за бебе. Према *Царској повести* (*Historia Augusta* 1922: 471), отац будућег императора Клодија Албина, чији је лик можда приказан на једној мермерној глави из Дијане[20] (Кондић 1996а: 25, кат. 5), чувши да се наследници престола купају на тај начин, искористио је оклоп дивовске корњаче, који је добио на поклон, за топлу купку сопственог детета (Toynbee 1973: 222).

Ипак, можда је још важнија улога корњача била у медицини и припреми лекова. Плиније (Pliny 1963: 482–485), који разликује пет врста корњача (*testudo*): шумске (*terrestres*), морске (*maritimae*), речне (*fluviales*), те оне које живе у мутним (*lutariae*) и бистрим водама (*quae in dulci aqua vivunt*), сматрао је да њихово месо може да се искористи за справљање противотрова (Toynbee 1973: 221). Стога не треба да чуди што се корњача јавља и као апотропејски симбол, па је, на пример, заједно са змијом, гуштером и жабом срећемо на вотивним каменим и бронзаним шакама бога Сабазија, попут оне која је пронађена 1958. године на локалитету Градина (римска Домавија) у околини Сребренице (Imamović 1977: 264–267). Култ тог трачког божанства био је распрострањен и на подручју данашње Србије, о чему, осим натписа на једном жртвенику из Пирота, у коме се помиње Сабазијев тијас (верска заједница) са сопственим свештеником и старешином (Којић 1966: 183–185), сведоче и украсне коштане игле с представом руке око које се обмотала змија, у карактеристичном положају *benedictio latina* – са испруженим палцем, кажипрстом и средњим прстом, док су мали и домали повијени. Функција тих игала вероватно је била заштита власника или власнице од болести, а пронађене су на мезијском делу лимеса у Виминацијуму и Понтесу (Petković 1995: 33, 81, 143, T. XVI, 2–3; Redžić, Golubović i Vojvoda 2022: 104).

Претпоставља се да је веза између корњаче и Сабазија постојала и на појединим надгробним споменицима, од којих је посебно занимљив ципус Тита Коминија Севера из Сирмијума. На основу натписа знамо да је Коминије, пореклом из галске Вијене (Vienna), био центурион легије *II Audiatrix* и носилац свих одличја у Домицијановом дачком рату. Оквир натписа је богато декорисан, при чему се у једној од угаоних рондела налази грозд, а у остале три различите врсте птица, док су у горњем десном и левом углу, непосредно уз птице, приказани и Сабазијеви симболи – гуштер и корњача. Без обзира на значење тих представа, а према мишљењу Александра Јовановића, оне указују на веровање у сеобу душа (Јовановић 2007: 140–141), јасно је да је симболика животиња у римско доба била разноврсна и да нам њено значење често измиче.

20 Из сталне поставке Археолошког музеја Ђердапа, инв. 1342.

ЗАКЉУЧАК

Из свега наведеног може се закључити да у приповести о емајлираној фибули из Дијане ништа није извесно, па чак ни која врста гмизавца је представљена на њој, ма колико нас она подсећала на корњачу. Са истом несигурношћу можемо да говоримо и о месту и времену њеног настанка јер радионице нису идентификоване, о начину на који је доспела до Дијане – као приватна својина или предмет трговине, о њеном власнику или власници, као што не знамо ни да ли је за њих била само привлачан предмет или је носила одређену симболику и имала дубље значење које ју је доводило у везу са, рецимо, римским, келтским и трачким божанствима, или је, што се чини највероватнијим, представљала све то заједно. Ипак, уз све недоумице, фибула у облику корњаче се показала као изврстан водич који може да пружи шири увид у прошлост. Једини услов је да прихватимо постојање празнина и противречности унутар археолошког записа и различитих накнадних тумачења.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Bell, R. E. 1991
Women of Classical Mythology: A BiographicaL Dictionary, Santa Barbara, Denver and Oxford: ABC–Clio.

Bjelajac, Lj. 1990
Terra Sigillata u Gornjoj Meziji, Beograd: Arheološki institut.

Bojović, D. 1983
Rimske fibule Singidunuma, Beograd: Muzej grada Beograda.

Булатовић, А. 2000
Латенски налази у Врањско-бујановачкој и Прешевској котлини, *Лесковачки зборник* 40: 323–333.

Butcher, S. 1976
Enamelling, in: *Roman Crafts*, D. Strong, D. Brown, eds., New York: New York UP.

Van Buchem, H. J. H. 1941
De fibulae van Nijmegen. Deel I: *Inleiding en kataloog*, Nijmegen: N.V. Centrale Drukkerij.

Вулић, Н. 1941–1948
Антички споменици наше земље, *Сп̄оменик Срп̄ске академије наука* 98: 1–279.

Вучковић-Тодоровић, Д. 1968
Војничка диплома из каструма Taliatae, *Ст̄аринар* (н. с.) 18: 21–28.

Gavrilović, N. 2014
Kult Herkula i Merkura u Gornjoj Meziji I–IV vek n. e., Beograd: Arheološki institut.

Exner, K. 1941
Die provinzialrömischen Emailfibeln der Rheinlande, *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 29 (1939): 31–123.

Imamović, E. 1977
Antički kultni i votivni spomenici na području Bosne i Hercegovine, Sarajevo: Veselin Masleša.

Јовановић, А. 2007
Оп̄леди из античкоī култ̄а и иконоīрафије, Београд: Филозофски факултет.

Којић, С. 1966
Сабазијев тијас из Пирота, *Ст̄аринар* (н.с.) 15–16 (1964–1965): 183–186.

Kondić, V. 1994
Two military Inscriptions from fortification Diana on the Danube, *Зборник Народноī музеја* (Београд) 15–1: 71–75.

Кондић, Ј. 1996а
Римски лимес, у: М. Вукмановић и др., *Археолошки музеј Ђердап̄а = The Iron Gates Museum of Archaeology*, Београд: Народни музеј, 9–10, 25–26.

Кондић, Ј. 1996б
Statio cataractarum Dianae: царска портретна статуа бога Меркура, *Зборник Народноī музеја* (Београд) 16–1: 153–160.

Kondić, J. 1996
The Earliest Fortifications of Diana, in: *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, P. Petrović, ed., Belgrade: Archaeological institute, 81–86.

Kondić, J. and Cvjetićanin, T. 1991
Terra Sigilata from Castrum Dianae (part I), *Старинар* (н. с.) 42: 49–62.

Косановић, И. 2014
Оловни оквир огледала са натписом из Дијане (Diana) – тоалетни прибор или предмет апотропејског карактера?, *Гласник Српског археолошког друштва* 30: 219–229.

Крунић, С. и Игњатовић, М. 2022
Римске емајлиране фибуле из Музеја града Београда, *Гласник Српског археолошког друштва* 38: 303–330.

Laflı, E. and Buora, M. 2018
Five Roman Fibulae in the Museum of Kahramanmaras in Southeastern Turkey, *Folia Orientalia* 55: 395–410.

Matei-Popescu, F. and Ţentea, O. 2018
Auxilia Moesiae Superioris, Cluj–Napoca: Mega Publishing House.

MacKillop, J. 1998
Dictionary of Celtic Mythology, Oxford and New York: Oxford UP.

Mirković, M. 1968
Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji, Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije.

Mirković, M. 2015
Rimljani na Đerdapu: Istorija i natpisi, Zaječar: Narodni muzej Zaječar.

Pauzanija 1989
Vodič po Heladi, Split: Logos.

Perry, B. E. (ed. and trans.) 1965
Babrius and Phaedrus, Cambridge, MA and London: Harvard UP.

Petković, S. 1995
Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezije, Beograd: Arheološki institut.

Petković, S. 2010
Rimske fibule u Srbiji od I do V veka n.e., Beograd: Arheološki institut.

Pliny 1963
Natural history: with an English Translation in ten Volumes, Volume VIII, Libri XXVIII–XXXII, W. H. S. Jones, trans., Cambridge, MA: Harvard UP, 482–485.

Philostratus the Elder 1931
Imagines, in: *Philostratus Imagines. Callistratus Descriptiones*, A. Fairbanks, trans., London: William Heinemann, 1–271.

Поповић, И. 2022
Накит и стил кићења жена из локалних средина у области централног Балкана и јужне Панонније у првим вековима римске доминације, у: *Femina Balcanica: mater, matrona, augusta, dea = Жена на Балкану у античком добу*, ур. И. Поповић, Д. Ратковић, Б. Борић Брешковић, Београд: Народни музеј Србије, 202–220.

Popović, P. 2002
Enamel and Scordisci, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* 30, *Benčev zbornik*: 349–361.

Ратковић, Д. 2023
Фибуле од бакарних легура из Збирке римског царског периода Народног музеја Србије, Београд: Народни музеј Србије.

Redžić, S., Golubović, S. i Vojvoda, M. 2022
Viminacium: Lokalitet Kod koraba: Istočna nekropola, Beograd: Arheološki institut.

Riha, E. 1979
Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst, Basel: Amt für Museen und Archäologie des Kantons Basel–Landschaft.

Rovina, D. 2017
Fashion and Jewelry, in: *A Companion to Sardinian History, 500–1500*, M. Hobart, ed., Boston and Leiden: Brill, 417–431.

Saddington, D. B. 1975
The Development of the Roman Auxiliary Forces from Augustus to Trajan, in: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt = Rise and Decline of the Roman World: Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung.* Teil 2*: Principat,* Band 3*: Politische Geschichte (Provinzen und Randvölker: Allgemeines; Britannien, Hispanien, Gallien)*, H. Temporini, ed., Berlin & Boston: De Gruyter, 176–201.

Toynbee, J. M. C. 1973
Animals in Roman Life and Art, Ithaca: Cornell UP.

Feugère, M. 1985
Les fibules en Gaule Méridionale: de la conquête à la fin du Ve s. ap. J.-C., Paris: Centre National de la Recherche Scientifique.

Hellström, K. 2018
Fibeln und Fibeltracht der sarmatischen Zeit im Nordschwarzmeergebiet (2. Jh. v. Chr. – 3. Jh. n. Chr.), Bonn: Habelt Verlag.

***Historia Augusta* 1922**
The Scriptores Historiae Augustae, D. Magie, trans., London: William Heinemann.

Caillet, J. P. 1997
Provincial Roman Objects in the Metropolitan Museum of Art, *Metropolitan Museum Journal* 32: 51–56.

Цвјетићанин, Т. 2001
Глеђосана керамика Горње Мезије, Београд: Народни музеј Србије.

Cvjetićanin, T. 2015
Predmeti ili narativi. Arheološke postavke u Srbiji: doba artefakata, *Етноантрополошки проблеми* (н.с.) 10(3): 557–593.

Цвјетићанин, Т. 2022
Жене уз војску. Жене у римским утврђењим, у: *Femina Balcanica: mater, matrona, augusta, dea = Жена на Балкану у античком добу*, ур. И. Поповић, Д. Ратковић, Б. Борић Брешковић, Београд: Народни музеј Србије, 155–159.

Цезар, Г. Ј. 1980
Галски рат. Грађански рат, Нови Сад: Матица српска.

Црнобрња-Исаиловић, Ј., Милојковић, Д. и Мацура, Б. 2015
Водоземци и гмизавци Ђердапа, Доњи Милановац: ЈП „Национални парк Ђердап".

Walters, V. J. 1974
The Cult of Mithras in the Roman Provinces of Gaul, Leiden: Brill.

Siniša M. LEKIĆ
National Museum of Serbia – Archaeological Museum of Đerdap, Kladovo

TESTUDO: AN ENAMELLED FIBULA FROM THE SITE OF *DIANA*

SUMMARY

During the excavations of the Roman fortification of *Diana* (Karataš), a well-preserved example of an enamelled fibula with a rounded arch was discovered in 1989, which had realistically shaped protomes of a turtles on the head and the foot. This fibula belongs to type 26c1a (*fibules en tortue*) according to the classification by Feugère, which hadn't been produced in Gaul after the Flavian epoch (60–96), however, this type can also be found in more recent layers, those from the 2nd and the 3rd century, on many sites. Its discovery in this part of the Danube limes can most probably be linked to the presence of troops from Gaul, as evidenced not merely by the epigraphic monuments mentioning *Cohors V Gallorum* (*Diana* and Tekija), but also by other products that had arrived from Gaul, such as central-Gallic enamelled vessels and relief decorated examples of *terra sigillata* made in southern Gaul.

However, many questions for which we cannot provide a final answer are also present in the case of this fibula from *Diana*. Even though it was discovered within an auxiliary encampment, its owner needn't have necessarily been male, since a number of finds indicates the presence of women inside fortifications even before Septimius Severus lifted the marriage ban for soldiers in 197. Also, the fibula could have reached its final destination as personal property, but also through trade, and we do not know if the representation of a turtle on it had merely a decorative role or else it had a symbolical meaning as well, which could be suggested by the presence of this animal in the iconography of the god Mercury or as elements on votive hands of Sabazios.